

DE OORSPRONG EN BETEKENIS VAN ZWARTE PIET

Lezing op de bijeenkomst van het Sint Nicolaas Genootschap
In Montfoort, 30 maart 2019

Michiel C de Jong

Precies zeven jaar geleden stond John Helsloot, volkskundig onderzoeker bij het Meertens Instituut, op deze plek. Hij vroeg u om afscheid te nemen van Zwarte Piet. Er zijn goede redenen het onderzoek van Helsloot te wantrouwen en serieuze vraagtekens te zetten bij de wetenschappelijke integriteit van het Meertens Instituut. Daartegenover wil ik een eigen onderzoek presenteren over de oorsprong van Zwarte Piet dat alle aspecten van de huidige Zwarte Piet kan verklaren en bovendien overtuigend wordt bevestigd door historische bronnen.

ONDERZOEK DOOR JOHN HELSLOOT

In de volkskunde kun je net als in andere wetenschappen metingen uitvoeren. Wanneer je de betekenis wilt bepalen van een element uit een traditie, kun je een enquête houden onder mensen die de traditie van jongs af aan en van generatie op generatie hebben meegekregen. Zij zijn de dragers van de traditie en zij kunnen je vertellen wat de betekenis is.

Wanneer je sinterklaasvierders zou vragen om een verklaring te geven over de betekenis van Zwarte Piet dan krijg je ongeveer de volgende antwoorden: *Zwarte Piet is vriendelijk en grappig, maar hij kon tot voorkort ook stoute kinderen straffen met de roe of meenemen in de zak. Hij is zwart vanwege de schoorsteen of omdat hij een Moor is uit Spanje.* (Een betekenis in een traditie hoeft niet consistent te zijn. Een traditie is in de loop van lange tijd gevormd en in die tijd zijn er allerlei invloeden geweest, die het verhaal voor buitenstaanders soms onbegrijpelijk maken) *Zwarte Piet is geen slaaf en moet niet worden gezien als een reële persoon. Hij speelt een rol. Ondanks dat hij knecht wordt genoemd, heeft zijn verschijning niets van doen met een zwart ras dat ondergeschikt zou zijn aan een wit ras.*

Als dit is wat sinterklaasvierders in overweldigende meerderheid zeggen, dan zou dit voor een volkskundig onderzoeker de betekenis van de traditie moeten zijn. Maar Helsloot gelooft de objectieve metingen niet en gaat op zijn eigen manier onderzoek doen naar de betekenis van Zwarte Piet. Hierin heeft hij twee sporen gevolgd. Hij heeft de huidige betekenis onderzocht en hij is op zoek gegaan naar de oorsprong van Zwarte Piet.

ONDERZOEK NAAR DE HUIDIGE BETEKENIS VAN ZWARTE PIET

In zijn onderzoek naar de huidige betekenis, is hij vrijwel uitsluitend afgegaan op de meningen van anti-Zwarte Piet-activisten. Zij hebben merendeels een buitenlandse of migratie afkomst waardoor ze de Nederlandse traditie niet van huis uit hebben meegekregen. Ze hebben dus op andere manieren een opinie over de traditie gevormd. Een dergelijke aanpak van een volkskundig onderzoeker kan natuurlijk nooit een gebalanceerd beeld van een traditie opleveren. Maar dat blijkt ook niet de bedoeling van Helsloot, getuige het volgende citaat:

Hij (de etnoloog) is het aan zijn professie verplicht om afstand te bewaren en partijdige visies niet (direct) tot de zijne te maken. Het is zijn taak om het veld van aan een verschijnsel als Zwarte Piet toegekende betekenissen in kaart te brengen en de manier waarop daarover onderhandeld wordt.

Daar staat tegenover dat een onderzoeker tegelijkertijd participant in de samenleving is, met recht op een eigen, desnoods eenzijdige visie.

Voor wie ogen in zijn hoofd heeft kan er geen twijfel over bestaan dat de figuur van Zwarte Piet een symbool is van een raciale en racistische stereotypering van zwarten, met name in de beeldcultuur.

John Helsloot, Is Zwarte Piet uit te leggen, 2008

Helsloot heeft het vaak over de beeldcultuur. Hij interpreteert dan beelden uit de 19^e eeuw volgens maatstaven van de 21^e eeuw. Bovendien kiest hij in zijn analyse alleen die beelden die volgens hem racistische stereotypering laten zien. Hij negeert de beelden van Zwarte Piet die een heel andere indruk geven.

Helsloot heeft een sterke eigen mening over Zwarte Piet en blijkt extreem vooringenomen in zijn onderzoek. In feite is hij nooit op zoek geweest naar de werkelijke betekenis. Hij heeft slechts geprobeerd zijn mening te bevestigen. Dit blijkt niet alleen uit zijn onderzoek naar de huidige betekenis, maar ook uit zijn onderzoek naar de historische oorsprong van Zwarte Piet.

ONDERZOEK NAAR DE HISTORISCHE OORSPRONG VAN ZWARTE PIET

De historische oorsprong is van belang omdat die via een andere route informatie kan geven over de huidige betekenis. In een traditie worden betekenissen van generatie op generatie overgeleverd. Daarin zou iets verkeerd gegaan kunnen zijn. Het zou kunnen dat Zwarte Piet van oorsprong betekenissen had die we nu inmiddels collectief zijn vergeten, maar die nog wel in een andere vorm voortleven in zijn figuur. We kunnen bijvoorbeeld vergeten zijn dat hij iets met slavernij of kolonialisme te maken had en daar zou zijn zwarte gezicht en knecht-rol van afkomstig kunnen zijn.

Aan de ene kant is het onmogelijk de racistische achtergrond en stereotypen van Zwarte Piet te ontkennen, Aan de andere kant lijkt Zwarte Piet, door hem te spelen, een nieuwe betekenis te hebben gekregen die niet gerelateerd is aan de werkelijke oorsprong van het personage.

John Helsloot, Contesting Ambiguity, 2009

In zijn onderzoek naar de historische oorsprong van Zwarte Piet negeert Helsloot bronnen die zijn overtuiging tegenspreken. Voorbeelden daarvan zijn de zwarte duivelse begeleiders die in vorige eeuwen in Nederland en in heel Europa naast Sinterklaas voorkwamen. Deze duivelse figuren hadden een masker of zwart gezicht, een roe om kinderen te straffen en een zak om kinderen te ontvoeren. Deze overeenkomsten met Zwarte Piet zijn evident, maar door Helsloot altijd genegeerd.

Aan de andere kant verzint Helsloot associaties die hij vervolgens opvoert als bronnen. Zo komt hij in een tijdschrift een verhaal tegen over een slavenhouder in Suriname die wit haar heeft en een zwarte knecht. Vanwege deze eigenschappen ziet hij hierin een verband met Sinterklaas. Ook argumenteert hij dat Zwarte Piet is ontstaan in een periode dat slavernij juist werd afgeschaft. Deze associaties presenteert hij in zijn artikelen als feitelijke bronnen die het verband aantonen tussen Sinterklaas en slavernij. Deze bronnen tonen echter helemaal niets aan. Het zijn slechts gebeurtenissen die ongeveer tegelijkertijd plaatsvinden. Er is geen enkele aanwijzing voor een causaal verband.

Binnen het Meertens Instituut zijn ze zich bewust van het gebrek aan echte aanwijzingen voor een verband. Toch zijn ze wel van het verband overtuigd.

Het is een feit waar weinig discussie over mogelijk en nodig is dat Zwarte Piet zijn oorsprong vindt in een wereld en tijd getekend door racisme, slavernij, kolonialisme.

John Helsloot, Naar een afscheid van Zwarte Piet 2012

Middels bovenstaande formulering proberen ze het gemis aan historische onderbouwing te verhullen en de Nederlandse bevolking te misleiden. Letterlijk zeggen ze niet meer dan dat Zwarte Piet in de tijd van slavernij is ontstaan. Door deze twee onderwerpen in één adem te noemen en te beginnen met het woord *feit*, suggereren ze echter dat het verband tussen beide een uitgemaakte zaak is.

Ik wil hier duidelijk stellen dat ondanks decennialang onderzoek door het Meertens Instituut en anderen er nooit enige concrete aanwijzing gevonden is voor de relatie tussen Zwarte Piet en slavernij.

DE KOMEDIANT

Vergelijk voorgaande met de komediant als oorsprong van Zwarte Piet. Hier zijn inmiddels tientallen concrete historische aanwijzingen voor gevonden. Ik laat nu een film zien met een samenvatting van de historische rol van de komediant in de Nederlandse sinterklaastraditie.

Voor de lezer: Deze film is te vinden youtube
<https://www.youtube.com/watch?v=Fo49k3sTUI8>

MATTHIJS NAIVEU

Een vroege bron van komedianten in relatie tot Sinterklaas is het schilderij van Matthijs Naiveu uit 1703. Dit schilderij is al vaker door Zwarte Piet-onderzoekers bekeken vanwege het figuurtje in het blauwe pakje bij het paard. In een eerdere reproductie was niet duidelijk of dit figuurtje een blank of

zwart gezicht had en is het daarom in verband gebracht met Zwarte Piet. Er is nog nooit door iemand opgemerkt dat hier een sinterklaaskermis aan de gang is. Dat kun je zien aan een podium en marktstraten op de achtergrond. De dansende figuren op de voorgrond staan ook op een podium. Het zijn komedianten die op deze sinterklaaskermis thuis horen.

Merkwaardig is dat eerdere onderzoekers de figuur links onder niet hebben opgemerkt. Deze figuur is bijzonder omdat het ruim 300 jaar geleden afgebeeld is met dezelfde kleding die Zwarte Piet tegenwoordig nog altijd draagt. Dat kan natuurlijk toeval zijn. Maar als je een nieuwsgierige onderzoeker bent, dan wil je het toeval kunnen uitsluiten en verklaren wat de figuur op het schilderij voorstelt. Hij blijkt een komediant te zijn, net als de twee figuren naast hem.

ANDERE BRONNEN

Uit de eeuwen erna stammen bronnen die ondubbelzinnig het verband tussen komedianten en de sinterklaastraditie aantonen. Deze bronnen bestaan uit beelden en teksten en laten verschillende typen komedianten zien. De bekendste is de Harlekijn, maar er zijn ook komedianten die vroeger veel voorkwamen, maar nu minder bekend zijn. Het gaat dan om: Pulcinella, Hansworst, Scaramouche en natuurlijk Pierrot. Merk op dat dit allemaal knechtfiguren zijn. Een aantal van die bronnen laten ook specifiek het verband zien tussen komedianten en Zwarte Piet. Ik wil enkele van deze bronnen bespreken.

SCHENKMAN

De meest logische plek om te zoeken naar de betekenis van de eerste zwarte knecht is het oeuvre van Schenkman zelf. Uit dit oeuvre blijkt een voorliefde van Schenkman voor volkstradities als Sinterklaas, de kermis, het circus en het volkstheater.

Schenkman heeft naast zijn inmiddels beroemde boekje uit 1850, waarin voor het eerst een Sinterklaas met een zwarte knecht voorkomt, ook nog andere kinderboeken geschreven. Deze boeken hebben hetzelfde format met korte gedichten of verhaaltjes gecombineerd met mooi getekende kleurenplaatjes. In zijn boeken komen vaak komedianten voor, met name Harlekijn en Pierrot. Hij heeft zelfs een boekje geschreven met Pierrot als onderwerp. Interessant is het boek *Pierrot en Arlequin*. De schrijver hiervan is onbekend, maar de uitgever is dezelfde als waar Schenkman bij zat. De knecht Pierrot ziet er hier net zo uit als de knecht van sinterklaas.

SINTERKLAASPEL

Een andere bron is een sinterklaasspel uit de jaren 1890. Het spel is een soort ganzenbord met Sinterklaas als thema. Linksboven is een figuur te zien die wij herkennen als Zwarte Piet. Hij heeft een zwarte arcering in zijn gezicht om een donker gezicht te suggereren. In het spel komt de speler verschillende rollen van Zwarte Piet tegen. Op vakje 6 is de rol te zien van knecht. Hier is een figuur te zien in komediantenkleding. De rode puntjes in zijn gezicht geven aan dat het om een blank gezicht gaat. Hij lijkt een geldkistje van Sinterklaas te dragen.

Op nummer 52 is een man met een roe afgebeeld. Van een vergelijkbaar reclameplaatje uit Groningen weten we dat het om een blanke knecht van Sinterklaas gaat die een kind slaat met een roe.

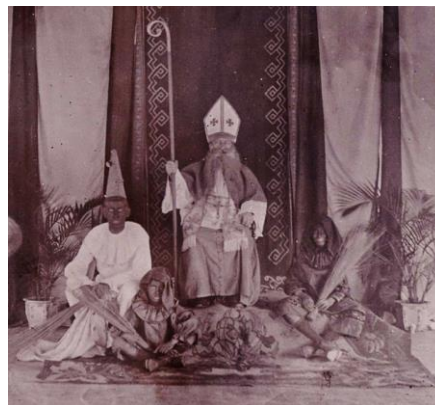
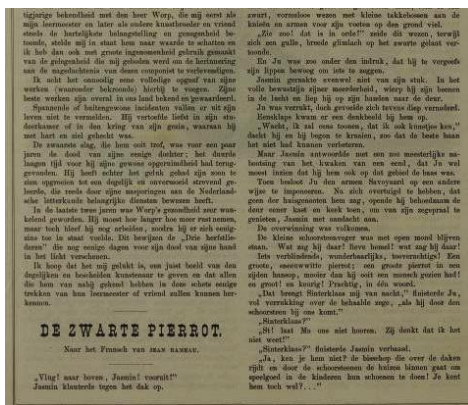
Op nummer 58 zien we een vervaarlijk uitziend figuur met een zak, waarin al twee kinderen zitten. Deze figuur heeft een zwart gezicht, te zien aan de zwarte arcering. Dit figuur is gelijk aan een watermonster zoals afgebeeld op de cover van een muziekstuk. Een dergelijk watermonster werd ook wel Bullebak genoemd en is een bekende en veel voorkomende variatie op de duivelse, zwarte begeleider van Sinterklaas.

In dit spel zien we Zwarte Piet uitgesplitst naar de verschillende rollen die hij speelt. Kennelijk horen daar ook verschillende figuren bij die wij herkennen als duivel en komedianten. Dit spel geeft een duidelijke bevestiging van de samenvoeging van duivel en komediant tot Zwarte Piet.

ZWARTE PIERROT

De zwarte pierrot uit het boekje van Schenkman blijkt vaker voor te komen in verband met Sinterklaas. Er bestaat een verhaal uit 1891 met de titel *De Zwarte Pierrot*. Het gaat over een komediant die bijverdient als schoorsteenveger. Hij wil dolgraag Sinterklaas ontmoeten en verstopt zich daarom in de schoorsteen.

20 jaar later wordt de foto gemaakt in Nederlands Indië. Dit is een sinterklaas met verschillende knechten. Twee knechten zijn herkenbaar als normale Zwarte Pieten. Ze hebben een roe, een zwart gezicht en typische kleding van Zwarte Piet. De derde figuur heeft een opvallend wit tenue met een witte puntige hoed. Dit type hoed komt vaker voor bij Pierrot. In Italië wordt een dergelijke knecht Pulcinella genoemd en is daar ook een begeleider van Sinterklaas. Deze Pulcinella noemen we in Nederland Pierrot. Daarvan getuigt onder andere het Italiaanse schilderij hierboven met de titel *Pierrot* dat hangt in het Kröller-Müller.

WETENSCHAPPELIJKE CONSEQUENTIES

De theorie van de komediant in combinatie met de duivel kan vrijwel alle aspecten van de huidige Zwarte Piet verklaren; zijn uiterlijk: de huidskleur, kleding, baret met veer; zijn attributen als roe en zak; zijn gedrag: hij is vriendelijk, grappig, dom of juist slim, en combineert dat met een bestraffende en zelfs duivelse rol. Daarnaast verklaart het zijn typische rol van knecht en de beide namen die hij in de geschiedenis heeft gehad: *Zwarte Piet* en *Pieter me knecht*. De theorie van Helsloot verklaart het domme en grappige gedrag van de zwarte knecht in de 19^e en begin 20^e eeuw door racisme in de tijd van slavernij en kolonialisme. Dit wordt door geen enkele historische bron onderbouwd. Nu blijkt dat het om niets meer gaat dan het natuurlijke gedrag van de komediant. De theorie van het Meertens Instituut moet dan ook worden afgewezen.

In de wetenschap worden theorieën ontwikkeld en, als gevolg van nieuwe bronnen of inzichten, bevestigd of verworpen. Dat is een normale procedure. In dit geval is daarmee de kous niet af. Het probleem van het onderzoek van Helsloot en het Meertens Instituut is niet zozeer dat ze het bij het verkeerde eind hebben. Het probleem is dat ze het onderzoek niet objectief en integer hebben uitgevoerd. Dat is in strijd met de gedragscode wetenschappelijke integriteit. Het Meertens Instituut is onderdeel van de KNAW en de KNAW is één van de partijen die de gedragscode heeft opgesteld en toeziet op de naleving ervan. De Nederlandse bevolking wordt nu al meer dan een decennium door

vooringenomen wetenschappers misleid over de oorsprong en betekenis van Zwarte Piet. Dat had juist door de KNAW en de gedragscode voorkomen kunnen en moeten worden.

SINTERKLAAS ALS VOLKSGEBRUIK

We hebben gezien dat het Meertens Instituut Zwarte Piet relateert aan slavernij omdat het uit de tijd stamt waarin slavernij is afgeschaft. De Nederlandse grondwet is ook in die tijd ontstaan, maar wordt daarom nog niet in verband gebracht met slavernij. Er is een reden om deze vergelijking te maken: Een volksgebruik heeft een interessant democratisch aspect. Er wordt weliswaar niet over gestemd, maar toch gebeurt er uiteindelijk wat het volk wil. Want wie is de eigenaar van een volksgebruik? Het volk natuurlijk, per definitie.

De meeste mensen zullen het niet direct herkennen, maar zelfs de huidige Zwarte Piet-discussie past in de sinterklaastraditie. Er is in Nederland al eeuwenlang gedonder over Sinterklaas. In de 17^e en 18^e eeuw ging de controverse vooral over het katholieke aspect van de bisschop. De elite, bestaande uit stadsbestuurders en predikanten, probeerde regelmatig het feest in te perken, te veranderen of te verbieden. Vanwege oproer of dreigende oproer moest ze daar altijd weer op terug komen.

Het Sinterklaasfeest zoals we het nu kennen stamt uit de 17^e eeuw. Daarmee is het drie eeuwen ouder dan Helsloot ons wil doen geloven. Vrijwel alle elementen van het huidige sinterklaasfeest bestonden toen al. Dan doel ik niet alleen op speculaas en marsepein; ook de twee figuren waaruit Zwarte Piet later is samengesteld bestonden al. De wetenschappers van nu nemen de plaats in van de predikanten van toen. Gezien de ervaringen uit het verleden ligt het niet voor de hand dat de bevolking zich veel aan hen gelegen zal laten liggen. Het is een illusie te denken dat je de sinterklaastraditie onder valse voorwendselen zou kunnen veranderen.

DE KOMEDIANT, DE PIRAAT EN DE GESCHIEDVERVALSER

Deze lezing is gebaseerd op origineel onderzoek dat in oktober 2018 is gepubliceerd. Lees meer nieuwe inzichten over deze belangrijke en uniek Nederlandse volkstraditie in dit boek. Kijk voor informatie en achtergronden op www.dekomediant.nl

Gewapend met een internetverbinding en gezond verstand speurt De Jong de historie af naar aanwijzingen over het ontstaan van de Nederlandse sinterklaastraditie. Het resulteert in een boeiende geschiedenis die start in de 17^e eeuw en uitmondt in het bewijs voor de oorsprong van Zwarte Piet

Het sinterklaasfeest blijkt een schitterende historie te hebben. Het kroonjuweel van de Nederlandse volkscultuur is herontdekt.

De schrijver onmaskert niet alleen Zwarte Piet, maar ook een grootschalige wetenschappelijke dwaling. Met de onbevangen blik van een buitenstaander fileert hij de gangbare wetenschappelijke consensus.

